

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 23, Sayı/Issue: 43, Yıl/Year: 2021 (Haziran/June)

**Eleştirel Düşünme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine
Nicel Bir Araştırma**

*Critical Thinking and Religiousness: A Quantitative Study Among
Undergraduate Students*

M. Emrullah Duran

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Psikolojisi
Ana Bilim Dalı – Ph. D. Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences,
Department of Psychology of Religion

emrullahduran@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9952-5103>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 29/03/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 26/05/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2021

Atıf/Citation: Duran, M. Emrullah. "Eleştirel Düşünme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Nicel Bir Araştırma". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/43 (2021), 53-79. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.905315>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Eleştirel Düşünme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Nicel Bir Araştırma*

Öz

Bu araştırmanın amacı, bireylerin hayatında önemli bir yeri olan dindarlıkla, eleştirel düşünme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın örneklemini, Necmettin Erbakan Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Sosyal ve Beşerî İlimler Fakültesi, Meram Tıp Fakültesi ve Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrencilerden tesadüfi örneklem metodu kullanılarak seçilmiş, 227 kız ve 273 erkek olmak üzere 500 denekten oluşmaktadır. Araştırmada dindarlık ile ilgili verilerin toplanmasında "Dini Hayat Ölçeği", eleştirel düşünme ile ilgili verilerin toplanmasında ise "Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği" kullanılmıştır. Veri analizinde Perason Korelasyon Analizi, çok gruplu değişkenlerin analizinde ise "Tek Yönlü Varyans Analizi (One Way Anova)" ve "Tukey-HSD Testi" kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, eleştirel düşünme ve dindarlık arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Dindarlık ile eleştirel düşünmenin esneklik, sistematiklik ve azim-sabır boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır. Buna karşılık üst biliş ve açık fikirlilik boyutları ile dindarlık arasındaki ilişkiler anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır. Eleştirel düşünmenin öğrenim görülen fakülte bağımsız değişkenine göre farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Düşünme, Eleştirel Düşünme, Din, Dindarlık.

Critical Thinking and Religiousness: A Quantitative Study Among Undergraduate Students

Abstract

The purpose of this research is to examine the relationship between critical thinking and religiousness that has an important place in individuals' lives. A sample group of the research consists of 500 subjects, of which 227 are female and 273 are male and who were selected from students studying at Necmettin Erbakan University Faculty of Engineering and Architecture, Faculty of Social Sciences and Humanities, Meram Faculty of Medicine, and Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology by using a random sampling method. In the research, "Religious Life Scale" was used for collecting data regarding religiousness, and "Critical Thinking Tendency Scale" was used for collecting data regarding critical thinking. Pearson Correlation Analysis, "One Way Analysis of Variance (OneWayAnova)" was used for data analysis and "Tukey-HSD Test" was used for the analysis of multi group variables. According to the findings obtained, it has been determined that there is a negative and significant relationship between critical thinking and religiousness. There is a significant relationship between religiousness and flexibility, systematicity and determination-patience dimensions of critical thinking. On the other hand, relationships between religiousness and metacognition and open-mindedness dimensions have not reached a significant level. It has been determined that critical thinking differentiates depending on independent variables of the faculty of study.

[You may find an extended abstract of this article after the references.]

Keywords: Psychology of Religion, Thinking, Critical Thinking, Religion, Religiousness.

Giriş

Düşünme en genel manada; "insanı hayvandan ayıran belirgin öznelilik: duyum ve izlenimlerden, tasarımlardan ayrı olarak usun bağımsız ve kendine

* Bu makale *Eleştirel Düşünce ve Dindarlık (2020)* adlı yüksek lisans tez çalışmamızın verileri esas alınarak hazırlanmıştır.

özgü eylemi; karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantıları ve biçimleri kavrama yetisi” olarak tanımlanmıştır.¹ Canlı varlıkların hayatlarını idame ettirebilmesi için hava, su ve gıda ne derece önemliyse bireylerin zihin dünyalarının beslenmesi ve gelişmesi bakımından da düşünce o derecede önemlidir. Bireyler gündelik hayatlarında karşılaştıkları durum veya problemler karşısında zihinsel süreçlerini organize ederek düşünme eylemini gerçekleştirirler.² Zihin bireylerin algıladıkları nesnelere düşünmeyi gerçekleştirir ve bu izlerden birtakım çözümlemeler ve genellemeler yaparak kavramlara ulaşır.³ Kavramlar sayesinde de bireyler düşündüklerini ifade edebilirler. Eğer bireyler düşünme eyleminden kaçınırlarsa o zaman zihin taklit etmeye yönelir. Böylece bireylerde başkasının düşündüğü veya söylediği şeylerin mutlak doğru olduğu inancı gelişerek yeni şeyler keşfetme yeteneği yok olmaktadır.

Yunanca “kritikos” teriminden türetilmiş olan eleştiri kelimesi, Latince ‘ye “criticus” olarak geçmiştir. İngilizce’ye “critical” olarak geçen “kritikos” kelimesi, değerlendirme, seçme, yargılama anlamlarına gelmektedir. Eleştirme ise; iyi ve kötü yanlarıyla beraber bir şeyi değerlendirme demektir.⁴ Türkçe’de “eleştiri” kelimesi genelde olumsuz anlamda değerlendirmeler yapılırken kullanılan bir ifade olarak kabul edilmektedir. Ancak “eleştiri” kelimesi hem olumlu hem de olumsuz tüm değerlendirmeleri içermektedir. Eleştirel düşünme ise eleştiri kavramının içerdiği manalardan çok daha kapsamlıdır. Eleştirel düşünme, bilinçli olarak düşünme süreçlerimizi yönetirken çevremizdekilerin de düşünce süreçlerini dikkate alarak teorik olarak bildiklerimizi de pratiğe aktararak olgu veya olayları anlayabilmeyi hedefleyen aktif olarak organize edilmiş zihinsel süreçlerdir.⁵

Amerikan Psikoloji Derneği (APA) 1990 yılında 46 bilim insanının katkısıyla eleştirel düşünmeyi: “bireyin ne yapacağına ve neye inanacağına karar vermesi için, çözümleyici, değerlendirmeye yönelik bilinçli yargılarda bulunması ve bu yargıları ifade etmesi” olarak tanımlamıştır.⁶ Psikoloji sözlüğünde ise eleştirel düşünme: “problem çözme, entelektüel düşünme vb. durumlarda söz konusu olan bir dizi karmaşık bilişsel beceri” olarak tanımlanmıştır.⁷ Tanımdan da anlaşılacağı gibi psikolojik yaklaşım “eleştirel düşünme” kavramını; düşünmeyi temel alan deneysel çalışmalar, bireysel farklılıklar, kişisel farklılıklara bağlı olan problem çözme ve öğrenme biçiminde var olan kişisel

1 *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (TDK), “Düşünme” (Erişim 2 Nisan 2019).

2 Doğan Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver* (İstanbul: Sistem Yayınları, 2000), 243.

3 Feriha Baymur Balkuş, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2015), 222.

4 Orhan Hançeroğlu, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996), 8.

5 Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, 216.

6 Peter A. Facione, “The Disposition Toward Critical Thinking: Its Character, Measurement, and Relationship to Critical Thinking Skill”, *Informal Logic* 20/1 (2000), 61-84.

7 Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017), 250.

farklılıkları tanımlamakta, felsefi yaklaşım ise iyi düşünmenin normları, insan düşüncesi kavramı, tarafsız bir dünya görüşü için gerekli olan zihinsel beceriler şeklinde ele almaktadır.⁸

Eleştirel düşünmenin oluşmasında kalıtsal ve çevresel faktörlerin etkisi göz ardı edilmemelidir. Kalıtsal faktörlerin başında gelen zekâ, eleştirel düşünmenin gelişmesinde çok büyük rol oynamaktadır. Düşünme yeteneğinin zekâ seviyesi ile doğru orantılı olduğu ve zihinsel bakımdan esnekliğin eleştirel düşünmeyi olumlu yönde etkilediği gözlemlenmektedir. Ön yargılar ve düşüncelerde bağnazlık eleştirel düşünmeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Çevresel faktörlerden en önemlisi de deneyimlerdir. Deneyimler düşünmenin üzerinde olumlu veya olumsuz etkide bulunmaktadır. Çünkü bireylerin olumsuz deneyimleri ileriki yaşantılarında karşılaştıkları bir problemi çözme girişimlerinde zihinsel etkinliği olumsuz etkileyip fonksiyonel durağanlığa sebep olmaktadır.⁹ Literatürde yaratıcı düşünme ile eleştirel düşünmenin benzer olup olmadığı ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Kısaca yaratıcı düşünme, kişilerin özgün ve yeni fikirler üretmek için çözümler üretmesini veya senteze ulaşmasını sağlayan süreç olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Eleştirel düşünme ile yaratıcı düşünmenin farklılıkları ise şöyledir:¹¹

- 1-) Eleştirel düşünme disiplinli ve zaman planlamasına riayet edilerek bilimsel açıdan doğrulanmış yollarla nesnel sonuçlara dayalı sadece var olanı değerlendirme sürecidir. Yaratıcı düşünme ise belirli disiplinleri olmayan, zaman planlaması bulunmayan hayal gücü kullanılarak bilimsel açıdan doğrulanmış yollara ihtiyaç duymaksızın özgün ürüne ortaya çıkarma sürecidir.
- 2-) Eleştirel düşünme daha çok sınıflama, analiz ve yordama gibi düşünme becerileriyle bilimsellik ve nesnellikten uzaklaşmadan, ifadelerin kesinlik belirtmesi ve belirli deneyimlere sahip olma şartları içeren düşünme tarzıdır. Yaratıcı düşünmede yargı ve eğilimler estetiğe kayabilirken, bireysel ifadeler kullanılır ve herhangi bir deneyim zorunluluğu olmadan bütüncül bir düşünme hedeflenmektedir.

Dinler de müntesiplerine düşünmeyi emretmişlerdir. Düşünmenin farklı biçimleri içerisinde eleştirel düşünmenin de dinlerde yer aldığını değerlendirebiliriz. Örneğin Tevrat'ta eleştirel düşünme "*derin düşünce*" olarak tanımlanmış ve "*gece gündüz onun emirlerini derin düşünür, gece nöbetlerinde seni derin*

8 Semih Şahinel, *Eleştirel Düşünme* (Ankara: Pegem A Yayınları, 2002), 3.

9 Osman Kazancı, *Eğitimde Eleştirici Düşünme ve Öğretimi* (Ankara: Kazancı Hukuk Yayınları, 1989), 49.

10 Özcan Demirel, *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme* (Ankara: Pegem Yayınları, 2004), 345.

11 Mehmet Altın ve A. Seda Saracaloğlu, "Yaratıcı, Eleştirel ve Yansıtıcı Düşünme: Benzerlikler-Farklılıklar", *International Journal of Contemporary Educational Studies* 33/1 (2018), 55.

düşündüğüm zaman” olarak yer almıştır.¹² İncil de eleştirel düşünme yerine “kulakların işitmesi, gözlerin açılması ve anlamak” kullanılmıştır. İlgili kullanımlara örnek olarak; “*düşünmüyor musunuz, anlamıyor musunuz? Bu halkın yüreği duygusuzlaştı, kulakları ağır işitir gözleri kapanır oldu*” verilebilir.¹³ Kur’an’da düşünmenin boyutları olarak; tefekkür, tezekkür, te’akkul, tedebbür ve tefakkuh’un yer aldığı birçok ayet vardır ve bu düşünme boyutlarından eleştirel düşünmeyi daha çok kapsayan “te’akkul” kelimesidir.¹⁴ Te’akkul olgu veya olaylar arasında derinlemesine bağ kurmaya yardımcı olan meleke olarak tanımlanmaktadır.¹⁵ Kur’an’da ise inceden inceye düşünerek derinlemesine anlamaya çalışmak ve geçmiş yaşantılardan, hatalardan ders çıkararak yanlış yapmaktan uzaklaşmak, bilinçli düşünmek gibi manalarda kullanılmıştır.¹⁶

Düşünmeye Kur’an-ı Kerim’in 707 ayetinde yer verilmiştir. Bazı ayetlerde de bireylerin kendi akılları ile düşünmeleri emredilmiştir. Çünkü başkasının düşündüğüyle yetinmek bireysel anlamda düşünmenin körelmesine ve taklit hatasına düşmek demektir. İslam dininin müntesiplerine emri olan namaz ibadetinde okunması gereken Kur’an ayetlerinin aynı zamanda içerdiği manaların da düşünülmesinin istenmesi, İslam dininin düşünmeyi ibadetleştirmesi olarak da yorumlanmaktadır.¹⁷ Nitelikli düşünmenin yerine kullanılan eleştirel düşünme özgürlük ortamında daha hızlı bir gelişim göstermektedir. İslam dininin ilk dönemlerinden itibaren mezheplerin ortaya çıkması özgür ortamın bir sonucudur. İslami literatür incelendiği zaman düşünce suçu diye bir mefhumun olmadığı görülecektir. Böylece bireylerin rahatça düşünmeleri ve düşüncelerini açıklamaları imkânı verilmiştir.¹⁸ Avrupa’da ise reform hareketleri başlayana kadar insanların bireysel olarak kutsal kitapları okumaları ve yorumlamaları engellenmiştir. Luther kutsal kitapları anlamada ve yorumlamada bireylere hak tanınması için mücadele etmiştir. Bireylerin inançlarıyla ilgili düşünmesi veya sorgulaması en temel haklardan birisidir. Bu bağlamda İslam dini eleştirel düşünmeye önem vererek insanların hem kendilerinden ve çevrelerinden hem de yaratıcılarından haberdar olmalarını hedeflemiştir.¹⁹

12 *Kitâb-ı Mukaddes* (Erişim 1 Ekim 2020), Mezmurlar 1/2, 63/6.

13 *Kitâb-ı Mukaddes* (Erişim 1 Ekim 2020), Markos 8/17, Matta 13/15.

14 Mehmet Ali Büyükkara, “Gayretlerimiz Bireysel Kalıyor”, *Minör Kritik*, (Erişim 11 Ocak 2021).

15 Ali G. Gezgın, “Kur’an’da Düşünme Anlamına Gelen Bazı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32 (2014), 146.

16 *Kur’ân Yolu* (Erişim 5 Ekim 2020), en-Nahl 16/69, el-Kasas 28/43, el-Ankebût 29/43, el-Bakara 2/170.

17 Yunus V. Yavuz, *İslam’da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü* (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı Yayınları, 1994), 39.

18 Yavuz, *İslam’da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, 55.

19 Adnan Koşum, “İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğünün Dinamikleri”, *EKEV Akademi Dergisi* 21 (2004), 48.

Gündelik ve dini hayatta her zaman eleştirel düşünmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle dini konularla ilgili söylem veya davranışların düşünülmeden kabul edilmesi dinin yozlaşım bozulmasına yol açmaktadır. Eleştirel düşünebilen dindarların fazla olması, dinin gerçek doğasına uygun inanç ve yaşantıların da yaygınlaşmasına yardımcı olacağı için Müslümanlar tarafından “içtihat” kavramı literatüre kazandırılmıştır. İctihat kavramı altında düşünme sistemi geliştiren Müslümanlar, düşünmenin nasıl olması gerektiğini ve nitelikli düşünmenin taşınması gereken özellikleri sistematik hale getirmişlerdir. İctihat sistemi dini konularda düşünmenin kurumsallaştırılmış hali olarak da yorumlanmaktadır.²⁰ Ayrıca İslam dininin eleştirel düşünmeye verdiği önem bağlamında Kur’an’da bulunan insanın yaratılışı, üstün ve zayıf yönleri, tabiatta gerçekleşen olayların belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşiyor olması, gökyüzü ve evrenin var edilmesindeki mucize gibi örneklerin insanların düşünmelerini sağlayacak bir biçimde sunulması olarak değerlendirilebilir.²¹

Dindarlar geleneksel anlayışlar veya gönül verdikleri cemaatler sebebiyle bazen eleştirel düşünme kabiliyetlerini yok etmektedirler. Örneğin bazı dindarların grupçuluk yapıp grup veya cemaat liderinin görüşlerini akıl süzgecinden geçirmeden tam teslimiyet içerisinde kabul etmeyi üstünlük olarak nitelermeleri dindar bireylerin eleştirel düşünme becerilerini köreltmektedir. Düşünmeyen ve düşüncelerini sorgulamayan kişiler yanlışları ile yaşamaya mahkûm oldukları için hiçbir zaman gelişme veya ilerleme kat edemeyeceklerinden dolayı bu tarz yaklaşımların hem kişilere hem de toplumlara zararı büyük olmaktadır.²² Eğitim ve öğretim yöntemi olarak ezberi benimseyen medrese tarzı yapılanmalar, dinsel metinleri düşünmeden ve sorgulamadan öğretmeyi amaçladıkları için bireylerin eleştirel düşünme becerilerinin gelişmeden sönmesine ve hayatlarının her alanında taklit ve tekrara düşmelerine yol açmaktadırlar. Belki öğretim faaliyetleri içerisinde sınırları belirlenmiş bazı alanlarda ezber yöntemi olabilir. Ama öğrencilerin ne düşündüğü ne anladığı dikkate alınmadan belli fikirlerin ve görüşlerin büyük bir taassupla en doğru bilgininin kaynağı olarak öğrencilere ezberletilmesi insanlığa verilen en büyük zararların başında gelmektedir.²³ Her din inananlarından teslimiyet istediği için dindar bireyler eleştirel düşünmenin en temeli olan sürekli sorulama faaliyetlerini gerçekleştirirken sıkıntılar yaşamaktadırlar. Dindarların dini gelenek ile kendilerine ulaşan bilgilere de yaratıcının kutsal kitabı gibi değer vermeleri, nesilden nesile aktarılan bilgilerin eleştirel olarak düşünülmemesine yol açmıştır. Eleştirmek isteyenlerin ise dini bozmakla veya dinden

20 Yavuz, *İslam’da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, 69.

21 Bayraktar Bayraklı, *İslam’da Eğitim* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 190.

22 Yavuz, *İslam’da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, 64.

23 Muhammed Halili, “Does Islam Permit Critical Thinking”, *Islamic Research Foundation International*, (Erişim 12 Ekim 2020).

çıkma ile suçlanması dindar bireylerin düşünmeye, sorgulamaya korktuğu konuların var olmasını ortaya çıkarmıştır. Dini konularda konuşması, düşünmesi bastırılmış bireylerin diğer konularda da sorgulama ve nitelikli düşünme geliştirmesi beklenemez.²⁴

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde eleştirel düşünme ve alt boyutları ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Özellikle eğitim fakültelerinde farklı branşlarda öğrenim gören öğretmen adayları üzerinde yürütülmüş eleştirel düşünme araştırmaları mevcuttur. Bu araştırmalarda deneklerin eleştirel düşünebilme becerileri üzerinde muhtemel etkisi olabilecek faktörler sıralanırken din faktörü göz ardı edilmiştir. Bu bağlamda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri ile öğretmen adayları üzerinde gerçekleştirilmiş çalışmalarda din faktörüne değinilmiştir. Şahbat tarafından yapılan araştırmada öğretmen tutumlarının öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Araştırma sonucunda, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenin tutumlarının öğrencilerinin zihinsel etkinliklerine pozitif katkıda bulunduğu ancak öğrencilerin dersin öğretmenini ve dersi rahatça eleştiremeyip kısmi bir eleştiri yapabildikleri tespit edilmiştir.²⁵ Erdoğan çalışmasında, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilim düzeylerini incelenmiştir. Araştırma sonucunda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilim düzeylerinin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacı bu durumun öğretmen adaylarının sorgulayarak öğrenme yerine ezberleyerek öğrenme modelini kullanmalarından kaynaklandığını savunmuştur.²⁶

Çekin tarafından yapılan araştırmada ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilim düzeyleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilim düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet, mezun olunan okul, kardeş sayısı bağımsız değişkenleri Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerileri üzerinde etkisiz faktörler oldukları bu karşılık doğum yeri, anne ve babanın öğretim durumu, babanın mesleği ve ailenin ekonomik düzeyi etkili faktörler oldukları saptanmıştır.²⁷ Araştırmanın bulguları, Erdoğan'nın bulgularının tam tersidir. Fakat

24 Mohammed M. Malik, "Islamic Approach to Critical Thinking", *Center of Open Science* (Erişim 7 Ekim 2020).

25 Arzu Şahbat, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Tutumlarının Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Becerilerine Etkisi* (Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

26 İrfan Erdoğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilim Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

27 Abdülkadir Çekin, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013), 25-46.

araştırmacı bu konu ile ilgili hiçbir açıklama yapmamıştır. İki araştırmacının da örnekleme, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümünde okuyan öğrencilerdir. Araştırmalarda veri toplama aracı olarak ise “California Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği” kullanılmıştır. Ancak Erdoğan ilgili ölçeğin Türkçeye uyarlamasını İskifoğlu ve Ağazade’nin (2012) yaptıkları “California Eleştirel Düşünme Eğilimleri Envanteri” testini kullanmış iken, Çekin ise Kökdemir’in (2003) uyarladığı “California Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği” testini kullanmıştır.

1. Yöntem

Araştırmamız ilişkisel tarama modelinde ampirik bir çalışma olup, eleştirel düşünme ile dindarlık düzeyi arasındaki ilişkiyi ilgili istatistiksel teknikler kullanarak tespit etmeyi amaçlamaktadır.

1.1. Araştırma Soruları, Varsayım ve Sınırlıklar

Araştırmanın temel problem cümlesi; “Üniversite öğrencilerinin eleştirel düşünme becerileri ile dindarlık düzeyleri arasında ilişki var mıdır?” şeklinde belirlenmiştir. Yukarıda ifade edilen temel problem çerçevesinde araştırmada cevap aranan sorular şöyledir:

Eleştirel düşünme ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Eleştirel düşünme öğrenim görülen fakülteye göre farklılaşmakta mıdır?

Araştırmamızda kullanılan “Dini Hayat Ölçeği” bireylerin dindarlık düzeylerini “Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği” ise bireylerin eleştirel düşünme eğilimlerini ölçmek için geçerli bir araçtır. Araştırmanın örnekleme evreni temsil etmekte ve denekler, ölçekleri hiçbir etki ve baskı altında kalmadan samimi olarak doldurmuşlardır. Araştırmamızın örneklem grubu 2018-2019 Eğitim- Öğretim yılı bahar döneminde Necmettin Erbakan Üniversitesinde öğrenim görmekte olan öğrenciler ile sınırlıdır. Araştırmamızdan elde edilen veriler, öğrencilerin Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği (EDE) ve Dini Hayat Ölçeği (DHÖ) üzerinden verdikleri bilgiler ve araştırmamızın yapıldığı yıla ilişkin bilgiler ile sınırlıdır.

1.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın ideal evreni genel anlamda Türkiye’deki bütün üniversite öğrencileri, gerçekçi evreni ise Necmettin Erbakan Üniversitesinde öğrenim gören öğrencilerdir. Örneklem grubu ise Necmettin Erbakan Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Sosyal ve Beşerî İlimler Fakültesi, Meram Tıp Fakültesi ve Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrencilerden tesadüfi örneklem metodu kullanılarak seçilmiş 500 denekten oluşmaktadır.

1.3. Örneklem Grubunun Özellikleri

Araştırma örnekleminin %28,4'ü (s=142) "İlahiyat Fakültesi", %25,6'sı (s=128) "Sosyal ve Beşerî İlimler Fakültesi", %25,2'si (s=126) "Mühendislik Fakültesi" ve %20,8'i (s=104) "Tıp Fakültesi" öğrencisidir.

1.4. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada temel veri toplama aracı olarak ölçek kullanılmıştır. Araştırmada dindarlık ile ilgili verilerin toplanmasında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinin geliştirdiği "Dini Hayat Ölçeği (DHÖ)" eleştirel düşünme ile ilgili verilerin toplanmasında ise "Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği (EDE)" kullanılmıştır.

1.4.1. Dini Hayat Ölçeği

Dini Hayat Ölçeği²⁸, bireylerin dini hayat konusundaki durumlarını belirlemeyi hedefleyen bir ölçektir. Dindarlığın çok boyutluluğu esas alınarak geliştirilen DHÖ, Glock ve Stark²⁹ tarafından ortaya atılan dindarlığın inanç, duygu, davranış ve bilgi boyutlarını ölçmektedir. Ölçeğin inanç boyutu 4, duygu boyutu 7, davranış ve bilgi boyutları ise 10'ar maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin inanç boyutu, katılıyorum (3), karasızım (2), katılmıyorum (1) seçenekleri üzerinden işaretlenmekte olup, puan ranji 1-12'dir. Duygu boyutu hiç (1), biraz (2), çok (3), pek çok (4) seçeneklerini içermekte olup ilgili cümlelerde ifade edilen duygu ve tecrübelerin şiddet ve derecesini ölçmektedir. Boyuttan alınabilecek en düşük puan 7, en yüksek puan 28'dir. Davranış boyutu ise dini davranışın yapılma sıklığına göre hiç (1), bazen (2), çoğu zaman (3), her zaman (4) seçenekleri üzerinden işaretlenmekte olup, alınabilecek en yüksek puan 40, en düşük puan 10'dur. Dini Hayat Ölçeği'nin en son boyutu, dini bilgidir. Bilgi boyutunda seçenekler doğru ve yanlış şeklinde oluşturulmuş ve her doğru cevap için 1 puan takdir edilmiştir. Boyuttan alınabilecek en düşük puan 0, en yüksek puan ise 10'dur. Dindarlık düzeyleri hesaplanırken ilk olarak deneklerin ilgili ölçekten aldıkları puanlara göre üç farklı dindarlık düzeyi belirlenmiştir. Bunlar ölçekten 18-30 puan alanlar "düşük" 35-60 arası puan alanlar "orta" ve 65-90 arası puan alanlar ise "yüksek" dindarlık düzeyi olarak belirlenmiştir. İkinci olarak ise gruplar arası farklılığın net olarak belirlenmesi için 31-34 ve 61-64 arası puan alanlar araştırmada değerlendirme dışında tutulmuştur. Veri setinin uygunluğuna ilişkin yapılan KMO Testi sonucu dini hayat ölçeği için .915 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, kabul edilebilir oran olan 0,60 (bazı kaynaklarda sosyal bilimlerdeki uygulamalar için

28 Murat Yıldız, *Dini Hayat ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998), 59.

29 C. Y. Glock- R. Stark, "Religion and Society in Tension", *Rand McNally* 27/3 (1965) 173.

0,50) değerinden yüksektir.³⁰ Bu bağlamda eşleştirilen değişkenlerin korelasyonlarının diğer değişkenler tarafından yüksek düzeyde açıklandığı, örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu ve veri setinin temel bileşenler analizine uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Korelasyon matrisinin birim matrise eşit olup olmadığı hipotezini test eden Barlett Testi sonucu ise, istatistiksel açıdan anlamlı χ^2 sonucu ortaya koymuş ($\chi^2= 8077,237$, $df= 231$, $p=0,000$) ve sıfır hipotezi reddedilmiştir. Böylece verilerin normal dağılıma sahip olduğu ve değişkenler arasında ilişki olduğu veya değişkenlerin uygun olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliği ile ilgili olarak Yıldız³¹ ve Şahin³² tarafından yarıya bölme (split-half) tekniği uygulanmış ve sonuçta korelasyon katsayısının (Pearson – moment – çarpım, $r=86$), $P<.01$ güvenilirlik düzeyine ulaştığı tespit edilmiştir.

1.4.2. Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği

Eleştirel düşünme eğilimi ölçeği³³, Semerci tarafından 2000 yılında geliştirilen “Kritik Düşünme Ölçeği³⁴”nin revize edilmiş halidir. Likert türü bir ölçek olan eleştirel düşünme eğilimi ölçeği 49 maddeden oluşmaktadır. İlgili ölçekte üst-biliş boyutu ile ilgili 14, esneklik boyutu ile ilgili 11, sistematiklik boyutu ile ilgili 13, azim-sabır boyutu ile ilgili 8, açık fikirlilik boyutu ile ilgili 3 madde bulunmaktadır. Ölçeğin puanlanması, tamamen katılıyorum (5), çoğunlukla katılıyorum (4), kısmen katılıyorum (3), çoğunlukla katılmıyorum (2), hiç katılmıyorum (1) şeklindedir. Ölçekten alınabilecek maksimum puan 245, minimum puan ise 49’dur. İlgili ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı Semerci tarafından yapılan analizde 0.96, bizim yaptığımız analizde ise ,806’dır. Veri setinin uygunluğuna ilişkin yapılan KMO Testi sonucu .660 olarak belirlenmiştir. Korelasyon matrisinin birim matrise eşit olup olmadığı hipotezini test eden Barlett Testi sonucu ise, istatistiksel açıdan anlamlı χ^2 sonucu ortaya koymuş ($\chi^2= 4847,394$, $df= 1176$, $p=0,000$) ve sıfır hipotezi reddedilmiştir. Ölçeğin test tekrar test korelasyonu 0.761 ve iki yarı puanları arasındaki korelasyon katsayısı 0.95 bulunmuştur. Eleştirel düşünme eğilimi ölçeği üzerinde yapılan faktör analizi sonucunda faktör yüklerinin 0,33 ile 0,71 arasında değiştiği görülmüştür. Ayrıca EDE ölçeğinin AMOS programı ile doğrulayıcı faktör analizi

30 Recai Coşkun vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı* (Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2015), 268.

31 Yıldız, *Dini Hayat ile Ölümlü Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, 60.

32 Adem Şahin, *İlahiyat Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999), 47.

33 Nuriye Semerci, “Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Revize Çalışması”, *Turkish Studies* 11/1 (2016), 725-732.

34 Nuriye Semerci, “Kritik Düşünme Ölçeği”, *Eğitim ve Bilim* 25/116 (2000), 23-26.

yapılmıştır (Kay kare=2778.981, Sd=1073, $X^2/Sd=2.590$, GFI=0.903, CFI=0.932, RMSEA=0.038).³⁵

1.5. Uygulama ve Verilerin Analizi

Ölçekler 2018-2019 öğretim yılı bahar döneminde Necmettin Erbakan Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Sosyal ve Beşerî İlimler Fakültesi, Meram Tıp Fakültesi ve Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi'nde gerçekleştirilmiştir. Anket uygulamasına 528 denek katılmış, katılanların doldurdukları anketlerden 28 tanesi yetersiz görülerek iptal edilmiş, neticede 500 ölçek araştırmada değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmanın anket uygulaması, gerekli izinler alınarak ders saatleri içinde ilgili öğretim üyelerinden de izin alınarak yapılmıştır. Anket uygulamasında, anketleri uygulamadan önce deneklere araştırmının amacı öz bir şekilde açıklanmış, ardından anketin giriş bölümündeki açıklamaları okumaları, kesinlikle ad ve soyadlarını yazmamaları, kendilerine en uygun cevapları vermeleri için gerekli uyarılar detaylı bir şekilde yapılmıştır. Deneklere anketi doldurmaları için 30 dakika süre verilmiştir.

Verilerin analizi aşamasında ilk olarak, Dini Hayat Ölçeği ve Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği sayısal değerlere dönüştürülmüş, ikinci olarak ise ilgili alt ölçekler ile toplam puanların hesaplanması yapılmıştır. Araştırmada, uygulanan ölçeklerin özellikleri ve alt amaçları doğrultusunda, değişkenler arası ilişkilerin yönü ve gücünü tespit etmek için Pearson Korelasyon Katsayısı, iki gruplu bağımsız değişkenlerin alt gruplarının bağımlı değişkenlerden aldıkları puanlar açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit için T Testi; ikiden fazla grubu olan bağımsız değişkenlerin alt gruplarının bağımlı değişkenlerden aldıkları puanlar arasında farklılık olup olmadığını tespit için Tek Yönlü Varyans Analizi, ikiden fazla grubu olan bağımsız değişkenlerin alt gruplarının bağımlı değişkenlerden aldıkları puanlar arasında tespit edilen farklılıkların hangi gruplar arasında gerçekleştiğini tespit için Tukey HSD testi uygulanmıştır.

2. Bulgular ve Yorumları

Bu bölümde araştırmanın amaçları doğrultusunda elde edilen veriler ve analizler ile bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır.

2.1. Dindarlığın Eleştirel Düşünmeyle Korelasyonu ve Dindarlık Gruplarının Eleştirel Düşünme Puanları Açısından Karşılaştırılmasına Dair Bulgular ve Yorumları

Tablo 1. Eleştirel Düşünme ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi

35 Semerci, "Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Revize Çalışması", 725-732.

		Dindarlık	Eleştirel Düşünme
Dindarlık	Pearson Correlation	1	-,178**
	Sig. (2-Tail)		,000
	N	500	500

**p<.05

Yapılan analiz neticesinde eleştirel düşünme ile dindarlık arasındaki ilişkinin negatif yönde düşük düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu, dindarlık düzeyi yükseldikçe, eleştirel düşünmenin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır (r=-.17, p<.001).

Tablo 2. Eleştirel Düşünmenin Dindarlık Düzeyi Gruplarına Göre Farklılaşmasına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi

Dindarlık Düzeyi	Kareler Toplamı	Serbestlik Der.	Kareler Ort.	F Değeri	p
Gruplar Arası	3794,066	2	1897,033	6,666	,001
Gruplar İçi	130629,622	459	284,596		
Toplam	134423,688	461			

Uygulanan tek yönlü varyans analizi neticesinde, eleştirel düşünmenin dindarlık düzeyi grupları açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (F_{2,459}=6.66, p<.001).

Tablo 3. Eleştirel Düşünmenin Dindarlık Düzeyi Gruplarına Göre Farklılaşmasına Dair Tukey HSD Testi Sonucu

		Dindarlık Düzeyi		
Dindarlık Düzeyi	Eleştirel Düşünme Puanı	Yüksek	Orta	Düşük
Yüksek	145,23			*
Orta	149,36			*
Düşük	164,33	*	*	

*p<.05

Uygulanan Tukey HSD testi sonucuna göre dindarlık düzeyi grupları puanlarına bakıldığında; en yüksek eleştirel düşünme puanının “düşük” dindarlık düzeyi grubu (x=164,33) tarafından alındığı, onu dindarlık düzeyi “orta” (x=149,36) olanların izlediği, en düşük eleştirel düşünme puanını ise “yüksek” dindarlık düzeyi grubunda olanlar (x=145,23) tarafından alındığı tespit edilmiştir. “Düşük” dindarlık grubu ile “orta” ve “yüksek” dindarlık

grupları arasında eleştirel düşünme bakımından anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır.

Bireyler belirli bir anlam çerçevesi içerisinde eylemlerini gerçekleştirirler. Bu anlam çerçevelerinin başında ise din gelmektedir. Dinlerin müntesiplerine inanmalarını şart koştuğu inanç maddeleri ve her zaman ya da belirli aralıklarla yerine getirilmesi istediği dini ritüeller vardır. Müntesipleri için din, sınırları belirlenmiş bir dünya görüşünün yanında gerçekleşen olaylar ve durumlar karşısında nasıl tutumlar takınması gerektiği hakkında düşünce kalıplarının da oluşmasını sağlamıştır. İslam dini, düşünmeye önem verirken dindarlık ile eleştirel düşünme arasında negatif bir ilişkinin var olması dinin özelliklerinden daha çok dini anlatan bireylerden ve onların dini algılayış şekillerinin din olarak benimsenmesinden kaynaklanabilmektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmen tutumlarının öğrencilerin eleştirel düşüncelerine etkisi üzerine gerçekleştirilmiş bir çalışmada, öğrencilerin din kültürü dersini ve öğretmenini rahatlıkla eleştiremedikleri saptanmıştır.³⁶ Öğrencilerin hem din kültürü dersini hem de dersin öğretmenini eleştirmekten kaçınmaları onlara öğretilen din ile ilgili konularda soru sorulmaması ve sadece kabul etmesi gerektiği telkinin bir sonucu olabileceği gibi bu tür telkinlerin bireylerin sadece din ile ilgili değil, bütün düşünce faaliyetlerinde de eleştirel düşünmeden kaçınmasına yol açabilmektedir.

Kur'an-ı Kerim kendisine hedef kitle olarak düşünen bireyleri almıştır. Ra'd suresi 13/19, İbrahim suresi 14/52, Nahl suresi 16/44 ve Sad suresi 38/29. ayetlerde Kur'an'ın çağrılarının aklını kullanıp düşünen insanlara olduğu ısrarla vurgulanmaktadır. Olumsuz veya yanlış din algıları Kur'an'ın düşünme ile ilgili emirlerinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Dini dünyalık amaçlar için kullanan kişiler veya gruplar çevrelerinde bulunan bireylerin adına en doğru düşünmeyi gerçekleştirdiklerini iddia ettikleri için ilgili kişiler düşünmekten çok taklit etme yolunu seçmektedirler. Özellikle bazı dini grupların taraftarlarını kaybetme korkusundan kaynaklanan kayıtsız şartsız itaat prensipleri ve düşünmenin insanları günaha sokacağı fikrini taraftarlarına aktarmaları düşünmeyen, sorgulamadan uzak ve böylelikle gerçek dindarlığa ulaştığını zanneden bireylerin oluşmasına yol açmaktadır. Bu tür durumların yaygınlaşması sonucu sadece dini bilgiler içeren kitapları okuyan diğer bilgi ve bilimlere boş uğraş olarak gören, eleştirel düşünmenin gereksiz olduğunu Kur'an'ın insanlık için lazım olan her şeyi içerdiğini savunan dindarların sayısı fazla olduğu için dindarlık düzeyi yüksek grupların eleştirel düşünce puanları düşük tespit edilmektedir.

Bireyin kişilik yapılınsının temelleri çocukluk döneminde atılmaktadır. Bu dönemde çocuk hem kendisini hem çevresini anlamaya odaklanarak

36 Şahbat, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Tutumlarının Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Becerilerine Etkisi*, 86.

dünyadaki yerini konumlandırmaya çalışmaktadır. Böylece diğer insanlar ve çevresiyle iletişim içine giren çocuk olaylar karşısında verilen tepkileri anlamak için kendince yorumlar yapmaktadır. Özellikle mistik konularda da merakını giderecek sorular sorması çocuğun çevresinden tepkiyle karşılaşmasına neden olabilmektedir. Çocuğun dindar bireylerin kutsallarıyla ilgili çok soru sorması, dindarların öfkeli veya suçlayıcı cevaplar vermesine yol açabilmektedir. Böylece çocuk soru sorduğu ve sorgulama yaptığı için suçluluk duygusuna kapılır. Ayrıca sorgulatmadan, soru sordurmadan ezberci bir doktriner din eğitimi ve öğretimi yapılması da çocukluk dönemindeki öğrenme merakını törpülemekte ve soru sorma iştahını yok etmektedir. Bunun yerine anlamlı öğrenmeye dayanan çocuğun hem bireysel hem de manevi tecrübelerini göz önünde bulundurarak bireylerin dini metinlere ve olgulara felsefi bir tutumla yaklaşmasını sağlamak eleştirel düşünmenin çocukluk döneminde itibaren geliştirmesine büyük katkı sağlayacaktır.³⁷

---

37 Hasan Meydan, "Doktriner Düşünce ve Din Eğitimi: Anlamlı Öğrenme ve Bireysel Manevi Tecrübe Bağlamında Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (2016), 93.

2.2. Dindarlığın Boyutları ile Eleştirel Düşünmenin Boyutları Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Tablo 4. Değişkenler Arası Korelasyonlar

		Dindarlık	İnanç Boyutu	Duygu Boyutu	Davranış Boyutu	Bilgi Boyutu
Eleştirel Düşünme	Pears. Cor.	-,178**	-,171**	-,089*	-,183**	-,179**
	Sig. (2-tail)	,000	,000	,046	,000	,000
	N	500	500	500	500	500
Üst Biliş Boyutu	Pears. Cor.	-,075	-,114*	-,022	-,087	-,051
	Sig. (2-tail)	,093	,011	,093	,051	,253
	N	500	500	500	500	500
Esneklik Boyutu	Pears. Cor.	-,119*	-,083	-,073	-,097*	-,173**
	Sig. (2-tail)	,008	,063	,103	,029	,000
	N	500	500	500	500	500
Sistematiklik Boyutu	Pears. Cor.	-,165**	-,140**	-,079	-,182**	-,151**
	Sig. (2-tail)	,000	,002	,077	,000	,001
	N	500	500	500	500	500
Azim-Sabır Boyutu	Pears. Cor.	-,142**	-,156**	-,071	-,145**	-,130**
	Sig. (2-tail)	,001	,000	,115	,001	,004
	N	500	500	500	500	500
Açık Fikirlilik Boyutu	Pears. Cor.	-,074	-,032	-,056	-,069	-,078
	Sig. (2-tail)	,100	,478	,213	,121	,080
	N	500	500	500	500	500

**p<.01 *p<.05

Dindarlığın eleştirel düşünmenin alt boyutlarıyla ilişkilerine baktığımızda, esneklik ($r=-.11$, $p<.008$), sistematiklik ($r=-.16$, $P<.001$), azim-sabır ($r=-.14$, $p<.001$) ile negatif yönde anlamlı ilişkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar dindarlık ile eleştirel düşünme arasında, alt ölçekler bazında anlamlı ilişki olduğunu göstermektedir. Dindarlık puanı yükseldikçe esneklik, sistematiklik, azim-sabır alt ölçeklerinden alınan puanlar anlamlı şekilde düşmektedir. Araştırmamızda, dindarlığın inanç ($r=-.17$, $p<.001$), davranış ($r=-.18$, $p<.001$) ve bilgi boyutlarının ($r=-.17$, $p<.001$) eleştirel düşünce ile negatif yönde ve $p<.001$ düzeyinde; duygu ($r=-.08$, $P<.04$) boyutunun ise negatif yönde ve $P<.04$ düzeyinde anlamlı ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Dindarlığın inanç boyutunun eleştirel düşünmenin alt ölçekleriyle ilişkilerine baktığımızda, üst biliş ($r=-.11$, $p<.01$), sistematiklik ($r=-.14$, $p<.002$) ve azim-sabır ($r=-.15$, $P<.00$) ile negatif yönde anlamlı ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Buna karşılık,

dindarlığın inanç boyutunun esneklik ($r=-.08$) ve açık fikirlilik ($r=-.03$) ile ilişkilerinin anlamlılık düzeyine ulaşmadığı saptanmıştır. Düşünmede esneklik ya da diğer bir ifade ile bilişsel esneklik, kişilerin durumlara göre düşünce üretebilmesi, değişikliğe açık olarak düşünceleri arasındaki geçişi gerçekleştirebilmesidir.³⁸ Dogmatik düşünce yapısına sahip dindar bireyler farklı fikir- lere hoşgörü ile yaklaşmadıkları için ve kendi düşüncülerinin mutlak doğru olduğunu kabul ettikleri için yeni, farklı düşünceler üretme ihtiyacı hissetme- yebilirler. Böylece eleştirel düşünceden uzak, sorgulama ihtiyacı olmayan bi- reyler gündelik hayatlarında da alternatif düşünceler üretmedikleri için ben- zer hatalara sürekli düşerler ve depresyona girebilirler. Ancak dindarların böyle davranmasını Kur'an yasaklamıştır. Enfâl suresi 8/22, Furkan suresi 25/43, Hadid suresi 57/17. ayetlerde yaratıcının insanlara vermiş olduğu dü- şünme kabiliyetini kullanmayan ve nitelikli düşünme faaliyeti gerçekleştiri- meyen insanlar hayvandan daha aşağı olarak tasvir edilmişlerdir. Sistematik düşünebilen bireyler kendileri ile çelişen kararlar vermezler. Eleştirel düşün- cenin gerçekleştirebilmesi için gerekli olan iç tutarlılığı sistematik düşünme sağ- lamaktadır. Dindar bireylerin yapması gerektiğini bildiği davranışları yap- maması veya mantığına ters geldiğini bilmesine rağmen mantıklıymış gibi inanmaya çalışması düşünce de sistematiği ortadan kaldırdığı için eleştirel düşünmeden de uzaklaşabilmektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğret- men adayları üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada eleştirel düşünmenin nasıl gerçekleştirilebileceği ile ilgili ders alan öğrencilerin açık fikirlilik bo- yutu açısından anlamlı farklılık gösterdikleri saptanmıştır.³⁹ Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmen adaylarının dindarlık düzeylerinin yüksek olması muhtemel kabul edilirse eleştirel düşünmenin açık fikirlilik boyutu bakımın- dan bizim araştırmamızı destekler mahiyette olduğu söylenebilir.

Dindarlığın duygu boyutunun üst biliş ($r=-.02$), esneklik ($r=-.07$), sistema- tiklik ($r=-.07$), azim-sabır ($r=-.07$) ve açık fikirlilik ($r=-.05$) ile ilişkilerinin anlamlılık düzeyine ulaşmadığı tespit edilmiştir. Dindarlığın davranış boyutu ile esneklik ($r=-.09$, $p<.02$), sistematiği ($r=-.18$, $p<.00$) ve azim-sabır ($r=-.14$, $p<.001$) ile negatif yönde anlamlı ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Buna karşılık, üst biliş ($r=-.08$) ve açık fikirlilik ($r=-.06$) ile ilişkilerinin anlamlılık dü- zeyine ulaşmadığı saptanmıştır. Kuhn'a göre çocuklarda üstbiliş, eleştirel dü- şünmenin ilk tepkilerini karakterize etmektedir.⁴⁰ Ayrıca Kuhn üstbiliş içinde iki aşama bulunduğunu ifade etmiştir. Birinci aşamada çocuk (3-5 yaş arası),

38 Ayfer Alper- Deniz Deryakulu, "Web Ortamlı Probleme Dayalı Öğrenmede Bilişsel Esneklik Düzeyinin Öğrenci Başarısı ve Tutumları Üzerindeki Etkisi", *Eğitim ve Bilim* 1 (2008), 54.

39 Erdoğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilim Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme*, 92.

40 Deanna Kuhn, "A Developmental Model of Critical Thinking.", *Educational Researcher* 2/1 (1999), 17.

inanç ve iddiaları gerçekte birleşik olarak kabul etmek yerine iddiaların bireylerin inançlarının ifadesi olduğunu öğrenir. Böylece çocuk doğru ve yanlış ifadeleri tespit edebilir. Altı yaşına gelindiğinde ise ikinci aşamaya geçilir. İkinci aşamada ise, çocuk bilgi kaynaklarının farkında olur ve teori ile kanıtları birbirinden ayırt etmeye başlar.⁴¹ Üstbiliş'in ilk aşaması olan dönemde çocuklar her ne kadar doğru ve yanlış kendince tespit edebilseler de geçmiş deneyimleri onların üstbiliş'in ikinci aşamasına geçmesini engelleyebilir. Örneğin bazı dindar bireyler çocukların sorularına onların aklına ve duygusuna hitap edecek bir şekilde cevap vermek yerine susturma yolunu seçebilmektedirler. Böylece çocuklar merak ettikleriyle ilgili mantıklı cevaplar bulamadıkları için ya dine karşı mesafeli olabilmekte ya da düşünmeden kaçınarak eleştirel düşünememektedirler. Halbuki Kur'an'da kullanılan akıl kökünden gelen te'akkul kelimesi, inceden inceye düşünerek derinlemesine anlamaya çalışmak ve geçmiş yaşantılardan, hatalardan ders çıkararak yanlış yapmaktan uzaklaşmak gibi manalarda kullanılmıştır.⁴² Dindar bireyler Kur'an'ın emrettiği şekilde eleştirel düşünebilseler hem dini daha farklı anlayabilirler hem de hayat görüşleri daha nitelikli olacağı için dünyadaki konumları çok daha farklı olabilecektir. Dindarlığın inanç boyutunun esneklik ($r=-.08$) ve açık fikirlilik ($r=-.03$) ile ilişkilerinin anlamlılık düzeyine ulaşmadığı saptanmıştır. Buradan hareketle dindar bireylerin iman konuları hariç diğer konularda katı bir tutum sergilemek yerine daha ılımlı esnek tavırlar sergiledikleri ve düşüncelerini korkmadan, çevrelerinden utanmadan cesaretle dile getirebildikleri değerlendirilebilir.

Dindarlığın bilgi boyutunun ise esneklik ($r=-.17$, $p<.00$), sistematiklik ($r=-.15$, $p<.001$) ve azim-sabır ($r=-.13$, $p<.004$) ile negatif yönde anlamlı ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Buna karşılık, üst biliş ($r=-.05$) ve açık fikirlilik ($r=-.07$) ile ilişkilerinin anlamlılık düzeyine ulaşmadığı tespit edilmiştir. Eleştirel düşünen bireyler düşüncelerini temellendirme konusunda ısrarlı olmalı ve bu süreç ne kadar uzun olursa olsun pes etmemelidirler. Dindar bireylerin iman konuları hariç diğer dini konu veya şahsiyetlerle ilgili düşüncelerini temellendirme konusunda çekinceli davranmaları düşünme de ısrarı azaltmaktadır. Halbuki Kur'an temellendirilen düşünceyi övmekte ve bunu kalbin tatmin olması olarak ifade etmektedir. Bu durum Kur'an'da bir kıssa ile anlatılmaktadır. Bakara suresinde yer alan kıssaya göre, İbrahim (a.s.) Allahu Teâlâ'dan ölüleri nasıl dirilttiğini görmek istemiştir. Allah (c.c.) kendisine inanmadığı için mi görmek istediğini sorduğunda, İbrahim (a.s.) inandığını ama kalbinin tatmin olmasını arzuladığı için istediğini söylemiştir.⁴³ İbrahim

41 Kuhn, "A Developmental Model of Critical Thinking", 20.

42 *Kur'an Yolu* (Erişim 5 Ekim 2020), en-Nahl 16/69; el-Kasas 28/43; el-Ankebût 29/43; el-Bakara 2/170.

43 *Kur'an Yolu* (Erişim 6 Ekim 2020), el-Bakara 2/260.

peygamber kendisine vahiy edilen bilginin gerçekliğinden şüphe etmemektedir. Ancak eleştirel düşündüğü vakit olayın nasıl gerçekleştiğini tam olarak idrak edemediği için müşahede ederek inandığı şeyi temellendirmek istemiştir. Bu bağlamda bireylerin temellendiremediği şeylerle ilgili nitelikli düşünce geliştiremeyeceği için üzerinde düşünülen fikir veya konu ile ilgili ilk olarak sağlam temellendirme yapılmalıdır. Dindar bireyler İbrahim (a.s.) örnek alınmalı düşüncelerinde azim ve sabırdan vazgeçmemelidirler. Dindarlığın bilgi boyutunun ise üstbilgi (r=-.05) ve açık fikirlilik (r=-.07) ile ilişkilerinin anlamlılık düzeyine ulaşmadığı tespit edilmiştir. Flavell eğitim psikolojisinde üst bilgi kavramını ilk defa kullanmış ve şöyle tanım getirmiştir: “üstbilgi, kişinin kendi bilişsel süreçleri hakkındaki bilgisi ve bu bilginin bilişsel süreçleri kontrol etmek için kullanılmasıdır”.⁴⁴ Bu bağlamda dini bilgileri bilmenin bireylerin ne ve nasıl düşündükleriyle beraber düşüncelerini de denetlemelerine hiçbir engel oluşturmadığı değerlendirilebilir.

2.3. Öğrenim Görülen Fakülte Bağımsız Değişkenine Dair Bulgular

Tablo 5. Eleştirel Düşünmenin Öğrenim Görülen Fakülteye Göre Farklılaşmasına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi

Eleştirel Düşünme	Kareler Toplamı	Serbestlik Der.	Kareler Ort.	F Değeri	p
Gruplar Arası	26975,406	3	8991,802	39,202	,000
Gruplar İçi	113768,962	496	229,373		
Toplam	140744,368	499			

Tablo 6. Eleştirel Düşünmenin Öğrenim Görülen Fakülteye Göre Farklılaşmasının Kaynağına Dair Tukey HSD Testi Sonucu

Fakülteler	Eleştirel Düşünme Puanı	Fakülteler			
		İlahiyat F.	Mühendislik F.	Sosyal-Beşerî Bilimler F.	Tıp F.
İlahiyat Fakültesi	138,83		*	*	*
Mühendislik F.	143,80	*			*
Sosyal-Beşerî Bilimler F.	145,92	*			*
Tıp Fakültesi	159,54	*	*	*	

*p<.05

44 Burhan Akpunar, “Biliş ve Üstbilgi (Metabilgi) Kavramlarının Zihin Felsefesi Açısından Analizi.”, *Turkish Studies* 4 (2011), 358.

Uyguladığımız tek yönlü varyans analizi sonucu, öğrenim görülen fakülte bağımsız değişkeni alt gruplarının eleştirel düşünme puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık olduğunu göstermiştir ($F_{3,496}=39.20$, $p<.001$). Uygulanan Tukey HSD testi sonucuna göre fakültelerin puanlarına bakıldığında; en yüksek eleştirel düşünme puanının Tıp Fakültesinde öğrenim görenler ($x=159,54$) tarafından alındığı, onları Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi öğrencileri ($x=154,92$), Mühendislik Fakültesi ($x=143,80$) öğrencilerinin izlediği, en düşük eleştirel düşünme puanını ise İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ($x=138,83$) aldığı belirlenmiştir. İlahiyat ve Tıp Fakültelerinde öğrenim görenler ile diğer fakültelerde öğrenim görenler arasında eleştirel düşünme bakımından anlamlı düzeyde farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Mühendislik ve Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültelerinde öğrenim görenler ile İlahiyat ve Tıp Fakültelerinde öğrenim görenler arasında da anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır.

Eleştirel düşünme ile dindarlık arasındaki ilişkinin negatif yönde tespit edilmesinin doğal bir sonucu olarak ilahiyat fakültelerinde okuyan öğrencilerin eleştirel düşünme puanları da en düşük olarak saptanmıştır. Öğrenim görülen fakültenin bireylerin hayatlarının her alanında etkisi olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir. İlahiyat fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin eleştirel düşünme puanlarının düşük çıkmasında birçok etmen olduğu düşünülebilir. İlgili etmenlerden başında fakülte müfredatlarında bulunan dersler ve derslerin içerikleri gelmektedir. İlahiyat fakültelerinin müfredatlarının büyük oranda geleneksel bilginin aktarımına dayanması öğrencilerin eleştirel düşünmelerinin gelişmesinden daha ziyade aktarılan bilgileri ezberlemelerine yol açmaktadır. Ayrıca İlahiyat fakültelerinin müfredatlarının kutsala ilişkin bilgi olması öğrencilerin eleştirel düşünerek ve bundan herhangi bir korku (günaha girme-dinden çıkma) duymadan akıl yürütüp bilişsel ürünler ortaya koymalarını zorlaştırmaktadır değerlendirmesi yapılabilir.

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında, Demiralp⁴⁵, Kürüm⁴⁶ ve Güncü⁴⁷ tarafından yapılmış çalışmalarda öğrenim görülen fakülte bağımsız değişkeninin deneklerin eleştirel düşünme puanlarında anlamlı düzeyde farklılık oluşturduğu tespit edilmiş iken, Çığrı Yıldırım⁴⁸ ve Aldan Karademir⁴⁹ tara-

45 Cumhuriyet Demiralp, *Üniversite Öğrencilerinin Narsistik Kişilik Özellikleri ve Eleştirel Düşünme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

46 Kürüm, *Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Gücü*.

47 Elvan Güncü, *Üniversite Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğiliminin Sosyo-Demografik ve Kişilik Özellikleri ile Birlikte Araştırılması: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği* (Çağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

48 Çığrı Yıldırım, *Türkçe ve Türk Dili Edebiyatı Öğretmenlerinin Eleştirel Düşünme Becerilerinin İncelenmesi*.

49 Çiğdem Aldan Karademir, *Öğretmen Adaylarının Sorgulama ve Eleştirel Düşünme Becerilerinin Öğretmen Öz Yeterlilik Düzeyine Etkisi* (Adnan Menderes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013).

findan yapılmış çalışmalarda ise öğrenim görülen fakülte bağımsız değişkeninin deneklerin eleştirel düşünme puanlarında anlamlı düzeyde farklılık oluşturmadığı saptanmıştır. İlgili çalışmalardan sadece Demiralp'in çalışmasında İlahiyat fakültesinde öğrenim gören öğrenciler araştırmaya dahil edilmiş ve sonuç olarak üniversite öğrencileri içerisinde en düşük eleştirel düşünme puanına ilahiyat fakültelerinde okuyan öğrencilerin sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer çalışmalarda ise eğitim fakültesinde bulunan çeşitli öğretmenlik bölümleri araştırmaya dahil edilmiştir. Demiralp'in çalışmasında ulaştığı sonuç hem bizim araştırmamızın bulgularını hem de ilgili yorumumuzu destekler mahiyettedir.

Sonuç

Bu araştırmanın amacı, eleştirel düşünme ile dindarlık arasında bir ilişkinin olup olmadığı; şayet var ise hangi yönde ve düzeyde olduğunu belirlemektir. Araştırmada ayrıca eleştirel düşünme puanlarının öğrenim görülen fakülteye göre farklılaşıp farklılaşmadığı da incelenmiştir. Araştırmamızda, eleştirel düşünme ve dindarlık arasındaki ilişkinin negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu, dindarlık düzeyi yükseldikçe eleştirel düşünmenin azaldığı; en yüksek eleştirel düşünme puanının “düşük” dindarlık düzeyi grubu tarafından alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca dindarlık ile eleştirel düşünmenin esneklik, sistematiklik ve azim-sabır boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır. Buna karşılık üst biliş ve açık fikirlilik boyutları ile dindarlık arasındaki ilişkiler anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır. Din eleştirel düşünmenin gelişiminde etkili olan faktörlerdendir. İslam Dini'nin müntesiplerine ilk emri “dinle” değil “oku” olmuştur. Çünkü düşünmenin beslendiği kaynak okumadır. Bireyler okudukça bilgi düzeyleri ve kelime dağarcıkları gelişir. Böylece nitelikli düşünmenin gereklilikleri sağlanarak eleştirel düşünebilen bireylerin sayısı toplumda artacaktır. Ancak bireylerin dini emirleri yanlış yorumlamaları veya yanlış dini yorumları din olarak kabul etmeleri bireylerin sağlıksız ve niteliksiz düşünce geliştirmelerine yol açmaktadır. Bu bağlamda dindarların eleştirel düşünmelerinin düşük olmasından dolayı dine bir hata veya noksanlık aramaktansa dindarların nerelerde hata yaptıklarının ve kişisel gelişim perspektifinde eksikliklerinin neler olduğunun incelenmesi daha doğru olacaktır.

Eleştirel düşünmenin gelişmesi için birçok yöntem vardır. Bunlardan birisi de okumaktır. Bireyler okudukça kelime hazineleri gelişir, yorumlama becerileri artar ve değerlendirme kabiliyetleri oluşmaya başlar. Böylece eleştirel düşünme gerçekleştirilebilir. Maalesef ülkemiz diğer ülkelere nazaran kitap okuma konusunda geridedir. 2005 Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Raporuna göre ülkemiz mevcut kitap okuma oranı ile 173 ülke içerisinde 86. sırada

yer almaktadır.⁵⁰ Eleştirel düşünmenin temel gereksinimlerinden olan okuma alışkanlığı, bireylerin yorumlama becerilerinin gelişmesinde çok önemli bir faktördür. Okumayan bireyler bilinçli düşünme eyleminde bulunamayıp başkalarının düşüncelerini taklit ederek yaşamlarına devam etmektedirler. Bir başka çalışmada Türkiye’de yaşayan bireylerin televizyon izleme ve kitap okuma saatleri karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucu ülkemiz insanının günde ortalama beş saat televizyon izlediği, yılda sadece altı saatini kitap okumaya ayırdığı tespit edilmiştir.⁵¹ Çalışmamızda tablo olarak yer vermediğimiz ancak yapmış olduğumuz analizlerde okuma alışkanlığı ile eleştirel düşünme ve dindarlık arasında anlamlı ilişkilere ulaştık. Örneğin en yüksek eleştirel düşünme ve en düşük dindarlık puanının ayda “dört” kitap okuyanlar tarafından alındığı tespit edilmiştir. Böylece dindar kişilerin az kitap okuduğu ve bu durumunda onların eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesini olumsuz etkilediği söylenebilir.

Öğrenim görülen fakülte gruplarının, eleştirel düşünme puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. En yüksek eleştirel düşünme puanının Tıp Fakültesinde öğrenim görenler tarafından alındığı belirlenmiştir. Tıp fakültesinde okuyan öğrencilerin ilgili fakülteye girebilmeleri için ülkemiz ortalamasının üzerinde bir puana sahip olmaları gerekmektedir. Bunun için öğrenciler en geç lise eğitimlerinde iken kendilerini geliştirmek ve yaşlılarının önünde olmak zorundadırlar. Bu düşüncemizi sınamak için öğrencilerin mezun oldukları lise türüne göre eleştirel düşünme puanlarına baktık. Çalışmamızı çok uzatmamak için tablo olarak yer vermediğimiz ancak yapmış olduğumuz analizlerde Fen Lisesinden mezun olan üniversite öğrencilerinin eleştirel düşünme puanlarının en yüksek, İmam-Hatip Lisesinden mezun olanların ise en düşük puana sahip olduğunu tespit ettik. Yukarıda da değindiğimiz üzere İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde olduğu gibi İmam-Hatip Lisesi öğrencilerinin de ders içerikleri kutsala ilişkin bilgiler içerdiği için eleştirel düşünme noktasında tereddüt yaşayabilmektedirler. Diğer taraftan Fen Lisesinden mezun olanların eleştirel düşünme puanlarının diğer liselerden mezun olanlara göre daha yüksek olması, liseye giriş sınav sonuçlarına göre en yüksek puanlı öğrencileri kabul eden Fen Liselerinin öğrencilerine verdiği eğitimin diğer liselere göre öğrencilerin eleştirel düşünme gelişimi açısından tamamen olmasa da kısmen farkındalık oluşturmuş olabileceğini göstermektedir.

Önerilerimiz ise şöyledir:

1. Eleştirel düşünmeye dindarların daha olumlu yaklaşımları için eleştiri kavramının sadece olumsuz manalarda kullanılmadığı ayrıntılı olarak birey-

50 Çetin ve Karaata, *Türk Öğrencilerin Kitap Okuma Sorununa Çözüm Önerileri*, 203.

51 Çetin ve Karaata, *Türk Öğrencilerin Kitap Okuma Sorununa Çözüm Önerileri*, 202.

lere küçük yaşlardan itibaren öğretilmelidir. Dindarların kitap okuma alışkanlıklarını arttırmak ve okunan kitapların bireylerin duygu ve düşünce dünyalarına nitelik katacak özelliklerde olması konusunun üzerinde titizlikle durulmalıdır.

2. Dini eğitim veren kurumların sadece ezber yöntemi ile öğretim vermesinin, öğrencileri düşünme ve aklını aktif olarak kullanmaktan uzak tutacağı için bu tür kurumlara eleştirel düşünmenin önemi hakkında bilgilendirmeler yapılmalıdır.

3. Dindar bireylerin din adına söylenen sözleri akıl süzgecinden geçirerek, dini bilgileri eleştirmenin dini eleştirmek olmadığı üzerinde durularak eleştirel düşünmenin hem dini hem de dünyevi konularda olması gerektiği vurgulanmalıdır. İslam dininin eleştirel düşünmeye karşı olmadığı hatta her vesile ile nitelikli düşünmeyi emrettiği ile ilgili akademik çalışmalar yapılmalı ve topluma da bu tür araştırmalar ulaştırılmalıdır.

4. Çocuklar hem kendisini hem çevresini anlamaya odaklanarak dünyadaki yerini konumlandırmaya çalışırken insanlar ve çevreleriyle sorular sorarak iletişim içine girerler. Çocuğun dindar bireylerin kutsallarıyla ilgili çok soru sorması, dindarların öfkeli veya suçlayıcı cevaplar vermesine yol açabilmektedir. Böylece çocuk soru sorduğu ve sorgulama yaptığı için suçluluk duygusuna kapılır. Her soru soracağında veya düşüncesini açıklayacağında kaygı yaşayacağı için düşünmekten ve sorgulamaktan vazgeçebilmektedir. Bu tür davranışlar sergileyen dindar bireyler hatalarının farkına varmalı ve çocukların düşünce ufkunu açacak cevaplar vererek eleştirel düşünme gerçekleştirebilen nesiller yetiştirmelidirler.

Kaynakça

- Akpınar, Burhan. "Biliş ve Üstbiliş (Metabiliş) Kavramlarının Zihin Felsefesi Açısından Analizi". *Turkish Studies* 6/4 (2011), 353-365.
- Aldan Karademir, Çiğdem. *Öğretmen Adaylarının Sorgulama ve Eleştirel Düşünme Becerilerinin Öğretmen Öz Yeterlilik Düzeyine Etkisi*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Alper, Ayfer –Deryakulu, Deniz. "Web Ortamlı Probleme Dayalı Öğrenmede Bilişsel Esneklik Düzeyinin Öğrenci Başarısı ve Tutumları Üzerindeki Etkisi". *Eğitim ve Bilim* 4/1 (2008), 1-9.
- Altın, Mehmet – Saracaloğlu, Asuman Seda. "Yaratıcı, Eleştirel ve Yansıtıcı Düşünme: Benzerlikler-Farklılıklar". *International Journal of Contemporary Educational Studies* 33/148 (2018), 49-63.
- Aydınalp, Halil. *Türkiye'de Dini Yapı: Örnek Alanlar Üzerinden Bir Tasvir*. İstanbul: Kurav Yayınları, 2004.
- Baymur Balkış, Feriha. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2015.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslam'da Eğitim*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.
- Braman, Randall. "Teaching Peace To Adults: Using Critical Thinking To Improve Conflict Resolution". *Adult Learning* 10/2 (1999), 30-32.

- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Gayretlerimiz Bireysel Kalıyor, Evrenselleşmiyor". *Minör Kritik*. Erişim 11 Ocak 2021. <http://minorkritik.com/2017/08/21/gayretlerimiz-bireysel-kaliyor-evrensellesiyor/>
- Coşkun, Recai vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2015.
- Cüceloğlu, Doğan. *İyi Düşün Doğru Karar Ver*. İstanbul: Sistem Yayınları, 2000.
- Çekin, Abdülkadir. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 25-46.
- Çetin, Aylin. *Sınıf Öğretmeni Adayların Eleştirel Düşünme Gücü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Çetin, Ümit. *Ortaöğretim Düzeyi Gençlerde Dindarlık-Empati İlişkisi (Isparta Örneği)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Çetin, Yakup – Karaata, Cemal. "Türk Öğrencilerin Kitap Okuma Sorununa Çözüm Önerileri". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/1 (2010), 202-215.
- Çubukçu, Zühal. "Critical Thinking Dispositions of The Turkish Teacher Candidates". *The Turkish Online Journal Of Educational Technology* 5/4 (2006), 22-35.
- Çığrı Yıldırım, Asiye. *Türkçe ve Türk Dili Edebiyatı Öğretmenlerinin Eleştirel Düşünme Becerilerinin İncelenmesi*. Zonguldak: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Demiralp, Cumhuri. *Üniversite Öğrencilerinin Empatik Eğilim ile Narsistik Kişilik Özellikleri ve Eleştirel Düşünme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Demirel, Özcan. *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayınları, 2004.
- Diyaret İşleri Başkanlığı. *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*. Erişim 17 Ekim 2020. <https://serdargunes.files.wordpress.com/2013/08/tc3bcrkiye-de-dini-hayat-arastirmasi-2014.pdf>
- Erdoğan, İrfan. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilim Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Facione, Peter A. "The Disposition Toward Critical Thinking: Its Character, Measurement, and Relationship to Critical Thinking Skill". *Informal Logic* 20/1 (2000), 61-84.
- Felsefe Terimleri Sözlüğü (TDK)*. Erişim 2 Nisan 2019. <https://sozluk.gov.tr/>
- Gezgin, Ali G. "Kur’an’da Düşünme Anlamına Gelen Bazı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1 (2014), 133-174.
- Glock, C.Y. –Strak, R. "Religion and Society in Tension". *Rand McNally* 27/3 (1965), 173-175.
- Güncü, Elvan. *Üniversite Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğiliminin Sosyo-Demografik ve Kişilik Özellikleri ile Birlikte Araştırılması: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği*. Mersin: Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Halili, Muhammed. "Does Islam Permit Critical Thinking". *Islamic Research Foundation International*. Erişim 12 Ekim 2020. https://www.irfi.org/articles/articles_351_400/does_islam_permit_critical_think.htm
- Hançeroğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1996.
- Has, Elif. *Gazi Üniversitesi Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri Üzerine Bir Çalışma*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Hayran, İlhan. *İlköğretim Öğretmenlerinin Düşünme Becerileri ve İşlemlerine İlişkin Görüşleri*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Kahraman, Tülay. *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Becerileri ile Öğrenci Algularına Göre Öğretmenlerin Sınıf İçi Demokratik Davranış Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Kazancı, Osman. *Eğitimde Eleştirici Düşünme ve Öğretimi*. Ankara: Kazancı Hukuk Yayınları, 1989.
- Kitâb-ı Mukaddes*. Erişim 1 Ekim 2020. <https://www.kutsalkitap.org/>
- Kur'ân Yolu*. Erişim 5 Ekim 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf>
- Koşum, Adnan. "İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğünün Dinamikleri". *EKEV Akademi Dergisi* 21/8 (2004), 39-52.
- Kuhn, Deanna. "A Developmental Model of Critical Thinking". *Educational Researcher* 28/2 (1999), 16-25.
- Kökdemir, Doğan. *Belirsizlik Durumlarında Kara Verme ve Problem Çözme*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Kürüm, Dilruba. *Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Gücü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Malik, Mohammed Manzoor. "Islamic Approach to Critical Thinking". *Center of Open Science*. Erişim 7 Ekim 2020. <https://osf.io/zc6yu/>
- Meydan, Hasan. "Doktriner Düşünce ve Din Eğitimi: Anamlı Öğrenme ve Bireysel Manevi Tecrübe Bağlamında Bir Değerlendirme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (2016), 85-114.
- Semerci, Nuriye "Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeğinin (EDE) Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Revize Çalışması". *Turkish Studies* 11/9 (2016), 725-740.
- Şahbat, Arzu. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Tutumlarının Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Becerilerine Etkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Şahin, Adem. *İlahiyat Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Şahin, Hülya Gül. *Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Eleştirel Düşünme Eğilimi ile Depresyon Eğilimi Arasındaki İlişki ve Etkileyen Faktörler: Çukurova Üniversitesi Örneği*. Mersin: Çaağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Şahinel, Semih. *Eleştirel Düşünme*. Ankara: Pegem A Yayınları, 2002.
- Yalın, Nagehan. *Narsistik Kişilik, Empatik Eğilimler, Eleştirel Düşünme ve Saldırganlık Arasındaki İlişkiler*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Yavuz, Yunus Vehbi. *İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*. İstanbul: Sahafılar Kitap Sarayı Yayınları, 1994.
- Yetik, Ayşenur. *Acil Serviste Çalışan Hemşirelerin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Belirlenmesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yıldız, Murat. *Dini Hayat ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.

Critical Thinking and Religiousness: A Quantitative Study Among Undergraduate Students

(Extended Abstract)

Considering universities as the places where free thought begins to develop, our study is on the university students. It is the period and place when individuals review the knowledge they obtain with their experience and where they find the chance to get new ideas. The purpose of this study is to determine whether there is any correlation between critical thinking and piety and the direction and level of that correlation if there is any. In the study, one of the primary questions we are looking to find an answer to is the context of the impact of religion in developing critical thinking on religious individuals. The influence of religion on the development of critical thinking should be considered. Because people's perception of religion is an important factor in the development of their world view. The first order of Islam to humanity was "read". Because the main source of thinking is reading. As people read, their vocabulary improves, their interpretation skills increase, their abilities to evaluate develop and they think critically. Moreover, the fact that Islam orders to think the meaning of the verses read while performing salaah as in other prayers clearly shows the importance attached by the religion to critical thinking. Critical thinking that is used instead of qualified thinking, shows a faster development in a free environment. The emergence of sects since the earliest days of Islam is a result of the free environment. When the Islamic literature is examined, it will be seen that there is no such a crime as thought crime. But in Europe, people were prohibited from reading and interpreting holy scriptures individually until the reform movements started. Because the high number of religious people who could think critically would help the spread of beliefs and lives fitting in true nature of religion. The concept of "jurisprudence" was introduced to the literature by Muslims who have developed a system of thinking under the concept of jurisprudence, systematized how thinking should be and the features that qualified thinking should have. The relationship between all spiritual functions that cause religious life and behavior and critical thoughts of individuals has been tried to be analyzed in our research due to the fact that religion has an effect on the whole of human being and the Psychology of Religion has a research area that includes all aspects of human personality.

In the literature research, no individual study has been detected related to the correlation between critical thinking and piety. However, several studies were done related to critical thinking and its sub-dimensions. There are particularly critical thinking studies conducted on prospective teachers who are studying in various branches of education faculties. While the factors which

can have a potential impact on critical thinking capacities of test subjects were listed in these studies, the factor of religion was ignored. A sample group of the research consists of 500 subjects, of which 227 are female and 273 are male and who were selected from students studying at Necmettin Erbakan University Faculty of Engineering and Architecture, Faculty of Social Sciences and Humanities, Meram Faculty of Medicine and Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology by using a random sampling method. In the research, "Religious Life Scale" was used for collecting data regarding religiousness, and "Critical Thinking Tendency Scale" was used for collecting data regarding critical thinking. Pearson Correlation Analysis, "One Way Analysis of Variance (One Way Anova)" was used for data analysis, and "Tukey-HSD Test" was used for the analysis of multi group variables.

The following results have been concluded as a result of the analyses:

1. In our study, it has been determined that the correlation between critical thought and piety is negative and statistically meaningful, critical thinking decreases by increasing piety and the highest critical thought score has been gotten by the "low" piety group.

2. There is a significant relationship between religiosity and the flexibility, systematicity and perseverance-patience dimension of critical thinking. On the other hand, the relationships between religiousness and metacognition and open-mindedness dimensions did not reach the level of significance.

3. In our study, it has been determined that there are statistically meaningful differences between the critical thought scores of the faculty groups. It has been determined that the highest critical thought scores have been gotten by the students in Faculties of Medicine.